אליעזר עבד אברהם

וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יֶרְכִּי: וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּה׳ אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ: (בראשית כד ב-ג).[1]

וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי ה׳ מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר: וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי: (בראשית טו ב-ג).[2]

בראשית רבה ס ב פרשת חיי שרה – מעדיף את בית אברהם

כתיב: ״עבד משכיל ימשול בבן מביש ובתוך אחים יחלק נחלה״ (משלי יז ב). עבד משכיל - זה אליעזר. ומה השכלתו?[3] אמר: כבר קללתו של אותו האיש בידו, שמא יבוא כושי אחד או ברבר אחד וישתעבד בי מוטב לי להשתעבד בבית הזה ולא בבית אחר.[4]

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק טז – אליעזר הוא עוג מלך הבשן

זקן עבדו של אברהם והיה עבדו אליעזר. ומהיכן היה עבדו? אלא שכיון שיצא מאור כשדים באו כל גדולי הדור ליתן לו מתנות, ולקח נמרוד עבדו אליעזר ונתנו לו עבד עולם. וכשגמל חסד ליצחק הוציאו לחירות ונתן לו הקב״ה שכרו בעולם הזה וקיימו למלך והוא עוג מלך הבשן.[5]

אגדת בראשית (בובר) פרק יג – לא איש ירא ורך לבב, נלחם עם אברהם כתף אל כתף

״וירק את חניכיו״ (בראשית יד יד)[6]. מכאן אתה למד שנטל אברהם כסף וזהב וחיפה אותן, ואמר להם: למלחמה אנו יוצאין, להציל לוט אנו הולכין, לא תתנו עיניכם בממון. אם בשביל כסף וזהב אתם יוצאים, הרי כמה לפניכם ... דבר אחר: וירק - שהריקן בדברים. שכתוב בתורה: ״מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו וגו׳ ״ (דברים

---

[1] כך מתחיל בפרשתנו המסע להבאת אישה ליצחק – ציווי ראשון מה לא לעשות. ומה כן? ״כִּי אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק״. ולמי הציווי ״אֶל עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ״. לאורך כל הפרשה לא נזכר שמו של העבד ובעת פגישתו עם משפחת נחור-בתואל וגם הוא מעיד על עצמו: ״עבד אברהם אנכי״. ובמפגש עם יצחק כאשר הם מגיעים לארץ כנען הוא מכנה את יצחק: ״הוא אדוני״. אבל חז״ל והמפרשים מבארים שמדובר באליעזר עבד אברהם, אליעזר נזכר בשמו ובמעמדו כעבד הראשי של בית אברהם בפסוק הבא.

[2] חזרנו אחורה לפרשת לך לך. בברית בין הבתרים חוזר הקב״ה על הבטחת הארץ והזרע לאברהם, והוא, אברהם, לא מסתיר את תמיהתו ואולי גם את חששו שעקב התמהמהות קיום ההבטחה, בן משק ביתו הוא דמשק אליעזר, יירש אותו. זה האזכור האחד והיחיד של אליעזר משרת אברהם, עבדו ״המושל בכל אשר לו״, בכל התורה. שני אזכורים אלה, אחד בשמו ׳דמשק אליעזר׳ ותוארו כבן משק, ואחד בתואר ״עבד אברהם״ או זקן הבית ומושל בית אברהם, הם האזכורים היחידים במקרא של אליעזר עבד אברהם. אבל היכן שמיעט המקרא, הרחיבו והרבו הפרשנים והמדרשים.

[3] מה השכיל אליעזר לעשות? שהעדיף להיות משרת בבית אברהם מאשר אצל אחר. ומהדוגמאות של ברבר מחד גיסא ושל כושי מאידך גיסא, נראה שכוונה היא שעדיף לבן חם (לכנעני) דוגמת אליעזר לעבוד תחת אדון מבני שם ולא תחת אדון מבני יפת או מי מבני חם. ולא פירש לנו המקרא כיצד הסתפח לבית אברהם. האם הוא מאותם ״הנפש אשר עשו בחרן״? (״שהיה אברהם מגייר אנשים ושרה מגיירת הנשים״, פסיקתא רבתי מג, רש״י על הפסוק). האם בדרך מחרן עבר אברהם בדמשק ושם הצטרף אליו אליעזר? האם פרעה נתן אותו לאברהם (בראשית פרק יג)? מי נתן לו את השם אליעזר שקדם לבנו של משה ולכל החכמים שנקראו בשם מכובד זה? האם אברהם ״שקיים את כל התורה כולה״ נהג בו כדין עבד כנעני שמחויב בקצת מצוות?

[4] מוצאו של אליעזר, עפ״י המדרש, הוא מכנען, ממשפחת חם שידע שהם מקוללים להיות עבדים, והוא מעדיף להסתפח לבית אברהם. ראו הפסוקים בבראשית ט כה-כו: ״וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו: וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ ה׳ אֱלֹהֵי שֵׁם וְיִהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ״ (ובהמשך שם כנען גם עבד לבני יפת). מאיפה לקח המדרש רעיון זה? האם יש לו איזה סמך בפסוקים הקשורים לאליעזר? האם חשוב לו להנמיך את דמותו ולהזכיר לנו את מוצאו? למה זה חשוב? להראות שדברי נח לבניו התקיימו וע״י אברהם דווקא?

[5] ראו גם מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת לך לך פרק טז סימן א, אשר יוצר את ההשוואה עם הגר שניתנה לאברהם ע״י פרעה: ״פרעה נתן בתו לשרי שפחה בעת שלקחה, ולכך נקראת הגר, כך אמר לשרי: הא אגריך (שכרך). וכן נתן נמרוד אליעזר בנו לאברהם, בשעה שניצל מכבשן האש״. נעד שיזכה אברהם לקיום ההבטחה: ״ומלכים ממך יצאו״, הוא זוכה לבני מלכים שיסתפחו אליו. שימו גם לב איך המדרש מקפיץ אותנו לסוף הפרשה. כשהם באים מחרן ורואים את יצחק הולך בשדה, אליעזר אומר לרבקה: ״הוא אדוני״. ומדרש פרקי דרבי אליעזר מדגיש שבשליחות נאמנה זו ובזכות שהביא את רבקה ליצחק, זכה לחירות ונעשה מלך הבשן. עד שיבוא משה ויילחם בו ויכבוש את ארצו. יש כאן צירוף אירועים נאה. בפרשתנו בה אליעזר הולך להביא אישה ליצחק ונזדמנה לו רבקה, יש שלושה זוכים: יצחק שזכה ברבקה, אברהם שחזרה לו הגר היא קטורה (דברינו קטורה בפרשה זו) ואליעזר שזכה בחירותו. ואם נוסיף את רבקה והגר (מעניין מאד לחשוב מה היו היחסים ביניהן אחרי שרבקה נכנסה באוהל שרה, ראו דברינו ענן אוהל ועיסה) הרי לנו חמישה זוכים. עוד על אליעזר הענק ראו מדרש גוזמא במסכת סופרים הוספה א פרק א הלכה ב: ״עוג הוא אליעזר, ופרסות רגליו של אברהם אבינו היה, טומנו בכף ידו ופעם אחת גער בו, ומיראתו נפל ממנו שינו ...ומי נתנו לאברהם? נמרוד. והלך עוג ובנה ששים עיירות, והקטן שבהן היה גבהו ששים מיל ... ומה היתה אכילתו? אלף שוורים ... ושתייתו אלף מדות וכו׳ ״. הוא עוג שנזכר בסיפורי התיבה, הוא עוג שעפ״י מדרש אחר בישר לאברהם שלוט אחיינו נשבה (האם סייע גם בחילוצו?).

[6] המדרשים והפרשנים מפנים כאן לפסוק: ״אריק חרבי״ וכן לתהלים לה ג: ״וְהָרֵק חֲנִית וּסְגֹר לִקְרַאת רֹדְפָי״. אחרים מבארים ״וחימש״ – נתן כלי מלחמה בידיהם. ואונקלוס מתרגם שזירז אותם.

כ ח), וכן עשה אברהם. אמר להם: למלחמה אתם יוצאים. מי שיש בידו עבירות ומתיירא מן מעשיו לא יצא עמנו. כיון ששמעו כך כל אותן האנשים, מי שידע בלבו שחטא לא יצא וחזרו להן כולן. ולא נשתייר עם אברהם אלא אליעזר בלבד שהיה כשר. אמר הקב״ה לאברהם: הוא ילך עמך, שאני נותן בו כח של שלש מאות ושמונה עשר, וכאילו שאף הן יוצאין עמך. וכן את מוצא אליעזר בגימטריה שלש מאות ושמונה עשר.[7]

בראשית רבה מד ט פרשת לך לך – בן משק ודמשק

״ובן משק ביתי הוא אליעזר״ (בראשית טו ב) - ר׳ אלעזר אומר: ״בן משק ביתי״ - זה לוט שנפשו שוקקת עליו ליורשני.[8] ״הוא דמשק אליעזר״, שבשבילו רדפתי מלכים עד דמשק ועזרני האל. ריש לקיש בשם בר קפרא אמר: ״בן משק ביתי״ – בן ביתי, ״הוא דמשק אליעזר״ שעל ידו רדפתי מלכים עד דמשק, ואליעזר היה שמו, שנאמר: ״וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות״ - מנין אליעזר הוא י״ח וג׳ מאות.[9]

רש"י בראשית טו ב פרשת לך לך – דמשקאי, מוצאו מדמשק

דמשק - לפי התרגום מדמשק היה.[10]

מסכת סנהדרין דף קט עמוד ב – אליעזר בסדום[11]

אליעזר עבד אברהם הזדמן לשם[12] ופצעוהו. בא לפני הדיין. אמר לו (הדיין): תן לו שכר שהקיז לך דם.[13] לקח אבן ופצע הוא את הדיין. אמר (הדיין): מה זה? אמר לו (אליעזר): את השכר המגיע לי ממך תן לו לזה והכסף שלי היכן שנמצא – נמצא.[14]

---

[7] אליעזר הוא שמביא לאברהם את הניצחון במלחמתו כנגד ארבעת מלכי הצפון. ראו גם תרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (בתרגום חוזר לעברית), בראשית יד יד: ״וכאשר שמע אברם כי נשבה אחיו חימש את בחוריו שחינך למלחמה מגידולי ביתו ולא רצו ללכת עמו. ויבחר מהם את אליעזר בן נְמרוד שהיה דומה בגבורתו ככולם שלש מאות ושמונה עשר וירדוף עד דן״. ואם נחבר כל זאת למדרשים שאמרפל שבא בראש ארבעת מלכי הצפון להילחם בסדום הוא נמרוד שרודף אחרי אברהם עד ארץ כנען (ראו דברינו אברהם ונמרוד בפרשת לך לך), הרי לנו שאליעזר שהוא עבדו או אפילו בנו של נמרוד הוא שנלחם במלכו או אפילו באביו לצדו של אברהם אדונו כעת. והרוצה להפליג ולהרחיב עוד, יעיין בגמרא סנהדרין קח ע״ב בשיחה של אליעזר עם שם בנו של נח. אליעזר (הוא עוג ששרד את המבול, גמרא נדה סא ע״א) מתעניין איך שרדו נח ובניו וכל החיות שהיה צריך לטפל בהם בתיבה, ואילו שם מתעניין איך זה שאברהם ובני ביתו נצחו את ״מלכי מזרח ומערב״ ואליעזר מספר לו את כל הניסים שנעשו להם. מפגש רֵעים להתרועע. ראו שם, מקצת מכל זה הבאנו בדברינו סיפורי התיבה בפרשת נח.

[8] אנחנו עוברים לפרק טו ברית בין הבתרים שקשורה עם מלחמת ארבעת המלכים. ראו כל המדרשים בבראשית רבה מד, שאברהם פחד שמא קיבל כבר כל שכרו באירוע זה (רש״י בראש הפרק) ולפיכך באה הברית לאחר המלחמה. דרשת ר׳ אלעזר מרחיקה אותנו ללוט (שכבר אז נפרד מאברהם וחבר לסדום) ואנו מתעניינים יותר בדרשת ריש לקיש הסמוכה.

[9] את הגימטריה 318 של אליעזר כבר ראינו לעיל וכאן אנו מבקשים להבין מה פירוש השם ״דמשק אליעזר״? עפ״י מדרש זה – הוא שבעזרתו הצליח אברהם לרדוף את המלכים עד דמשק. ראו איך במקרא כתוב בתחילה: ״עד דן״, אבל אח״כ, בהמשך הלחימה בלילה: ״וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק״. כך גם בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (בתרגום חזרה לעברית): ״ויאמר אברם יי אלהים הרבה ברכות נתת לי והרבה יש לפניך ליתן לי, אך מה הנאה יש לי שאני עובר מן העולם בלא בנים ואליעזר בן כלכלת (פרנסת) ביתי שעל ידו נעשו לי נְסים בדרמשק מצפה לרשת אותי״ (ומכאן אולי לקח אליעזר אחר, בן יהודה, את המילה ״משק״ במשמעותה המודרנית של היום: מגזר כלכלי, עיסוק). שימו לב למילה דרמשק. ראו גם הצעת העמק דבר לחלוקת המלחמה בין אברהם לאליעזר: ״ומשום הכי נקרא דמשק אליעזר, משום שעד דן היה נקרא המלחמה על אברם, ומדן והלאה נקראת על שם אליעזר, ודמשק היא העיר הראשית״.

[10] רש״י מסתמך על תרגום אונקלוס שמתרגם: ״הוא דמשקאה אליעזר״, היינו הוא אליעזר שבא מדמשק. כך מפרש גם חזקוני שכדרכו מרחיב את רש״י וצועד בעקבותיו, כאשר הוא חוזר ומחבר את היותו של אליעזר מדמשק עם מלחמת המלכים ועם הרדיפה עד חובה אשר משמאל לדמשק, ואלה דבריו: ״ויכם אברהם וירדפם הקב״ה. אשר משמאל לדמשק ושם היו דרים בני משפחתו של אליעזר כמו שתרגם אונקלוס גבי הוא דמשק אליעזר וסייעו הם לאברהם בגינו של אליעזר״. (הדרוזים בסוריה?) וכבר קדם לכולם רס״ג בפירושו: ״אליעזר אשר מדמשק״. ואבן עזרא שמצטט אותו, אומר: ״הוא דמשק אליעזר. אמר הגאון אליעזר הדמשקי״. כך גם רד״ק שמציין שאולי המילה דמשק חסרה יו״ד בסופה, אבל מציע גם את האפשרות שלאליעזר היו שני שמות. ראו פירושו לבראשית טו ב: ״דמשק אליעזר - אפשר כי חסר יו״ד היחוס ר״ל דמשקי, כמו שבט הימני, וכן תרגם אונקלס דמשקאה; או אפשר שהיה שמו דמשק כשבא אל אברם, והוא קרא אותו אליעזר כי אליעזר לשון עברי הוא, ופעם קרא אותו בשם אחד ופעם בשני השמות״.

[11] מדן ודמשק שבצפון, חזרה לאזור סדום בין מלחמת ארבעת המלכים והפיכת סדום. אליעזר עבד אברהם מבקר בסדום. מה הוא עושה שם? נשלח מטעם אברהם לראות את שלום לוט? חשב אולי יזכרו לו את מלחמתו בארבעת המלכים? תרגום הגמרא שלהלן לעברית נעשה בעזרת פירוש שטיינזלץ, אבל השגיאות אם ישנן, כולן שלנו.

[12] לסדום. ראו שם על ארבעת הדיינים שהיו בסדום: שקראי, ושקרוראי, זייפי, ומצלי דינא (מטה הדין). והלכות סדום כגון שמי שחתך את אוזן חמור חברו, נותנים לו את החמור עד שהאוזן תגדל חזרה, מי שמכה את אשת חברו המעוברת והפילה נותנים לו את אשת חבירו שתתעבר ממנו וכו׳.

[13] הקזת דם נחשבה בימיהם לסוג של רפואה, ראו הסיפור בגמרא תענית כא ע״ב על אבא אומנא מקיז הדם שזכה לדרישת שלום מהשמים כל יום (יתר על אביי ורבא) בזכות מעשיו.

[14] מדין שעבודא דרבי נתן (כתובות יט ע״א). ראו הרחבת סיפור זה במדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת וירא פרק יח גם על מיטת סדום: ״ ... זימנא חדא סליק אליעזר עבד אברהם להתם ביקשו להשכיבו, ולעשות לו מה שהם רגילים לעשות לשאר האורחים, אמר להם: לכו מעלי כי עלי שבועה שלא אשכב במטה עד שאראה פני אדוני״. וההמשך במדרש אגדה שם הוא המעשה המסופר בגמרא סנהדרין שהבאנו. ואנו חוזרים ושואלים מה לאליעזר בסדום?

מדרש אגדה (בובר) בראשית כב יט פרשת וירא – אליעזר וישמעאל

״וישב אברהם אל נעריו״ (בראשית כב יט). ישמעאל ואליעזר שהיו מדיינין זה עם זה. ישמעאל היה אומר: אברהם ישחוט את יצחק ואני יורשו. ואליעזר אומר לו: לא תירש שכבר גרשך. אבל אני בן ביתו ואירשנו. כיון ששב אברהם אל נעריו אל המקום אשר הניחם, ולא ראו יצחק, היו סבורים ששחטו. אמרו לו: יצחק היכן הוא? אמר להם: לבית עבר רבו הולכתיו ללמוד תורה.[15] לכך נאמר: ״וישב אברהם״,[16] כלומר לבדו ולא הזכיר יצחק. ״ויקומו״ - לפי שאמר להם: ״שבו לכם״ לכך נאמר: ״ויקמו״. ״וילכו יחדיו״ - כשם שהיה בלבו של אברהם שיצחק היה חי, כך ידעו הם שיצחק חי שהאמינו לדברי אברהם שידעו שאינו מכזב.[17]

מסכת יומא דף כח עמוד ב – מושל בתורת רבו

אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר: ״ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו״. אמר רבי אלעזר: שמושל בתורת רבו. ״הוא דמשק אליעזר״ - אמר רבי אלעזר: שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים.[18]

בראשית רבה נט ח פרשת חיי שרה – דומה לאברהם

״ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו״ - שהיה זיו איקונין שלו דומה לו.[19] ״המושל בכל אשר לו״ - שהיה שליט ביצרו כמותו.[20]

אברבנאל בראשית פרק כד – אפוטרופוס ליצחק (ולאברהם)

והנה הקדים הכתוב לזכור זה בענין זווג יצחק להודיע הסבה אשר בעבורה השביע את עבדו עליו, כי ראה עצמו זקן מאד ולא ידע יום מותו, לכן ראה לעשות צואה מחיים. ועשה אליעזר אפוטרופוס לפי שהיה זקן ביתו ומושל ומנהיג בכל אשר לו בדעתו שיצחק ילך אחר עצתו.[21]

---

[15] ראו דברינו שם ועבר אבות אבותינו בפרשת נח.

[16] ראו המשך הפסוק שהוא דורש כל מילה בו: ״וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שָׁבַע וכו׳ ״.

[17] מסורת היא במדרש ששני הנערים המלווים את אברהם ויצחק בלכתם אל העקידה הם ישמעאל ואליעזר (רש״י בראשית כב ג). מדרש זה מדגיש את משמעות לקיחת שני אישים אלה דווקא. הם שסבורים שהם היורשים הפוטנציאלים והם יודעים להיכן אברהם ויצחק הולכים. הם שבמקום אחר מגנה אותם המדרש: ״הואיל וחמור אינו רואה ואתם אינכם רואים: שבו לכם פה עם החמור״ (בראשית רבה נו ב), מבינים היטב מה קורה כאן. ״אלהים יראה לו השה לעולה בני״ – יצחק אולי עוד לא יודע, אבל ישמעאל ואליעזר יודעים וכבר עושים את חשבונותיהם. אליעזר רואה עצמו יורש לא פחות מישמעאל שהוא בנו של אברהם. (ישמעאל שצח במיוחד שיצחק נבחר ולא הוא למרות שהוא הבכור לאברהם). חששו של אברהם ״הנה בן ביתי יורש אותי״ לא היה מופרך. המדרש גם מדגיש שאברהם לא חזר עם יצחק. אפילו לא עד המקום שהשאירו שם את החמור והנערים. המדרש מדגיש גם את ״וילכו יחדיו״ לאחר העקידה שהם השלישייה: אברהם, ישמעאל ואליעזר, כמשקל נגד ל- ״וילכו שניהם יחדיו״ לפני העקידה; ראו גם הסיום החיובי בהמשך המדרש שם: ״ויהי אחרי הדברים האלה ... הרהורי דברים היו שם, מהרהר ישמעאל ואליעזר שהיו סבורים שיצחק נשחט, ובאת בשורה שנולדה זוגת בנו״. אבל לך תדע מה נשאר בליבם של ישמעאל ואליעזר אחרי העקידה. יצחק בכל מקרה לא בסביבה. הוא גלה לבית מדרשם של שם ועבר (כמו יעקב בנו מספר שנים אח״כ). נמשיך עם אליעזר.

[18] הגענו סוף סוף אל אליעזר בפרשת השבוע. פרשת השליחות לארם נהריים עיר נחור לקחת אישה ליצחק. כאן גם מתחיל פרק חדש כד בשיטת חלוקת המקרא לפרקים וגם סדרה נפרדת (כ) בשיטת הקריאה הקדומה בארץ ישראל. הפרשה פותחת בפסוקים: ״וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַה׳ בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל: וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי״ – פסוקים שמשרים אווירה של בשלות, השלמה, כוליות וקרבה בין אברהם לאליעזר. זה האחרון כבר אינו ״בן ביתי״. אמנם הוא עדיין ״עבדו״ של אברהם, אבל מכונה גם ״זקן ביתו״, ״המושל בכל אשר לו״. ואם חשבנו שזו רק משילות חומרית ומשקית (מאליעזר לקח אליעזר את המילה ״משק״), בא המדרש ומדגיש את המשילות הרוחנית, את הקרבה התורנית שבין אברהם לאליעזר, כמו נשיא לסגנו (אב בית הדין), רב לתלמיד-חבר. ואפילו הכינוי לאליעזר שראינו לעיל מברית בין הבתרים: ״דמשק אליעזר״, מגויס כאן לדרשה שמחלקת בין האות דל״ת שבמילה דמשק לאותיות מש״ק, לדרוש: דולה ומשקה. ראו אגב בגמרא שם מיד בסמוך: ״אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה״, אז אולי כך גם אליעזר הדולה ומשקה תורת רבו? אולי הוא מחלק המים (אין מים אלא תורה) הראשון? דולה ומשקה – שואב ומחלק! (אבל מים חיים הייתה צריכה רבקה להשקותו).ומי עוד במקרא דלה והשקה? רמז, בספר שמות.

[19] וכך גם היה דמיון בין לוט ואברהם (בראשית רבה מא ו) ובשל כך שבה אותו אמרפל הוא נמרוד (פרקי דרבי אליעזר פרק כז).

[20] עוד שיר שבח והלל לאליעזר עבד אברהם. אבל באים מדרשים ופרשנים אחרים ומזכירים לנו שכל זה כפתיחה לשליחות לארם נהריים. מתן שבח לאליעזר שמחייב אותו. ראו מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא ג: ״ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו - אמר ר׳ שמואל בר יצחק: מהו המושל? שהמשילו בכל אשר לו, אמר: אפילו אתה נותן כל מה שיש לי, קח אשה לבני משם״. וכן פירוש בכור שור בראשית כד ב: ״זקן ביתו - שהזקין בביתו ומשרתו מנעוריו ויש לסמוך עליו, שמכירו מנעורתו, ולכך היה מושל בכל אשר לו כי עבד נאמן היה לו״. ורד״ק מבאר: ״ זקן ביתו - ... ואמר זה לפי שהיה נאמן לו, ועוד שהיה מושל בכל אשר לו, ולו היתה ראויה המצוה והשליחות הזה״. עם הנאמנות הזו שולח אברהם את אליעזר למצוא אשה ליצחק.

[21] לא סתם נאמנות, אלא אפוטרופוסות ליצחק ובעצם גם לאברהם. ראו מדרש שכל טוב (בובר): ״המושל בכל אשר לו - שמינהו אפוטרופוס בנכסיו״. ופירוש אלשיך: ״זקן בא בימים ... ולכן לא ידע את עתו וחש פן יקרבו ימיו למות, ויותר יצחק לבדו עם עבדו זקן ביתו. ולאחד משתי סבות יחויב יתנהג יצחק בעצת עבדו: אחד, כי הוא זקן בית אביו בן משק ביתו מילדותו והוא כמנהיג בבית שעל פיו ישק אברהם וכל בני ביתו, כי איננו גדול בבית ההוא ממנו. שנית, כי עם שה׳ בירך את אברהם בכל ואין קצה לאוצרותיו, ... כולם היו תחת ידו כי הוא המושל בכל אשר לו ... אחרי מות אברהם הוא יהיה המוציא והמביא ועל פיו ישק גם יצחק״. מזכיר את יוסף בבית פוטיפר. ויצחק גומל לאליעזר ואחרי מות אברהם משחרר אותו מעבדותו (פרקי דרבי אליעזר טז לעיל).

בראשית רבה ס א פרשת חיי שרה – השבח לאליעזר כמו לאברהם

״וַיֹּאמַר ה׳ אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם הַקְרֵה נָא לְפָנַי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם״ (בראשית כד יב) – ״מִי בָכֶם יְרֵא ה׳ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל עַבְדּוֹ אֲשֶׁר הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לוֹ יִבְטַח בְּשֵׁם ה׳ וְיִשָּׁעֵן בֵּאלֹהָיו״ (ישעיהו נ י). ״מי בכם ירא ה׳ ״ - זה אברהם. ״שומע בקול עבדו״ – שומע בקול הקב״ה לעובדו. ״אשר הלך חשכים״ - שבא ממסופוטמיה ומחברותיה ולא היה יודע היכן, כאדם שהוא שרוי בחושך.[22] ״ואין נוגה לו״ - ומי היה מאיר לו? הקב״ה היה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך. ״יבטח בשם ה׳ וישען באלהיו״ – ״ומצאת את לבבו נאמן לפניך״.[23]

דבר אחר: ״מי בכם ירא ה׳ ״ - זה אליעזר. ״שומע בקול עבדו״ – שהיה עבדו של אברהם.[24] ״אשר הלך חשכים״ - בשעה שהלך להביא את רבקה. ״ואין נוגה לו״ - ומי היה מאיר לו? הקב״ה היה מאיר לו בזיקים ובברקים. ״יבטח בשם ה׳ וישען באלהיו״ – ״ויאמר ה׳ אלהי אדוני אברהם הקרה נא לפני היום״.[25]

בראשית רבה ס ז פרשת חיי שרה – יצא מכלל ארור לברוך

״ויאמר בוא ברוך ה׳ ״, שהיה סבור בו שהוא אברהם, שהיה קלסתר פניו דומה לו.[26] א״ר יוסי ב״ר דוסא: כנען הוא אליעזר, ועל ידי ששרת אותו צדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך. ״ויאמר בוא ברוך ה׳ ״. ר׳ יעקב בן ר׳ יוחי בשם ר׳ יוחנן מבית גוברין עשאה הפטרה:[27] ומה אם אליעזר ע״י ששרת את הצדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך, ישראל שעושין חסד עם גדוליהם ועם קטניהם בידיהם ורגליהם, על אחת כמה וכמה.[28]

בראשית רבתי פרשת חיי שרה כד לד – בחברה טובה

תני: י״ג הם שלא טעמו טעם מיתה ואלו הן: מלחם העוף ודורו,[29] חנוך בן ירד, סרח בת אשר, בתיה בת פרעה, יעבץ, חירם מלך צור, אליהו, עבד מלך הכושי, משיח, ודורו של יונדב בן רכב, נכדו של ר׳ יהודה הנשיא, ור׳ יהושע בן לוי, ואליעזר עבד אברהם.[30]

---

[22] ראו דברינו כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי בפרשת וירא.

[23] עד כאן דברי שבח לאברה. סראו דברינו מי מצא את מי בפרשת לך לך.

[24] ובנוסח אחר כאן: ״אשר שמע בקול אברהם שהיה עבד להקב״ה״.

[25] על דברי אליעזר שאמר: ״הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה ... אותה הוכחת לעבדך ליצחק וכו׳ ״, יש לא מעט ביקורת בחז״ל. ראו גמרא תענית ד ע״א: ״שלושה שָׁאֲלוּ שלא כהוגן״ שאחד מהם הוא אליעזר (לצד שאול ויפתח), אך זכה ונענה כהוגן. כך גם בבראשית רבה ס ג, שם נוסף גם כלב בן יפונה לרשימה. ראו הדף נחש אליעזר בפרשה זו. אך כאן, שיר הלל לאליעזר והשוואה סימטרית עם אברהם. הליכת אליעזר בשליחות לארצו מולדתו ובית אביו של אברהם למצוא אישה ליצחק ואין הוא יודע מי היא, מושוות עם הליכתו של אברהם מארצו ומולדתו ומבית אביו אל הארץ שאין הוא יודע היכן היא. ולאליעזר, קפצה הארץ והגיע לחרן ביום אחד. ראו גמרא סנהדרין צה ע״א: ״תנו רבנן: שלושה קפצה להם הארץ: אליעזר עבד אברהם, ויעקב אבינו, ואבישי בן צרויה״. כך גם בבראשית רבה נט יא ועוד. ברוח זו יש גם לראות את המדרש הבא: ״ויהי הוא טרם כלה לדבר וגו׳, תני ר״ש בן יוחאי: ג׳ הם שנענו במענה פיהם: אליעזר עבדו של אברהם, ומשה, ושלמה״ (בראשית רבה ס ד), למרות ששם משתמעת ביקורת מסוימת על אישים אלה שכביכול העמידו את הקב״ה במבחן, כגון משה בארץ שבלעה את דתן ואבירם ושלמה בירידת האש בחנוכת הבית. ועל מסעו של אליעזר ופרטי דבריו ומעשיו יש עוד להאריך וכבר אמרו על כל חז״ל: ״יפה שיחתם של עבדי בתי אבות ... ויפה רחיצת רגלי עבדי בתי אבות מתורתם של בנים״ (בראשית רבה ס ח, דברינו מעשה אבות סימן לבנים).

[26] לעיל בבראשית רבה בשבחי אליעזר בתחילת השליחות: ״שהיה זיו איקונין שלו דומה לו״. וכאן, כשאליעזר מגיע לבית בתואל ולבן. דמיון זה בא ללמד שאליעזר מייצג בנאמנות גמורה את אברהם, עד שטעו בו בתואל ולבן (מנין הכירו את אברהם?).

[27] אפטרה או הפטרה, מסביר א. א. הלוי היא ברכת פרידה של האורח ממארחיו אחרי שזכה להכנסת אורחים ראויה, כפי שברור מהמשך הדרשה. ראו ברכת הפטרה דומה של ר׳ ינאי ור׳ ישמעאל בבראשית רבה סט ח, וראו דרשות הפטרה דומות בסיום כינוס החכמים באושא, שיר השירים רבה ב ג. המקור הוא כנראה בירושלמי סוטה פרק א הלכה ז, בסיום טוב לפרשת סוטה: ״רבי אבא בריה דרבי פפי עבד לה אפטרה: מה אם מידת הפורענות מעוטה אבר אחד לוקה ושאר כל האיברים מרגישין, מדת הטובה המרובה על אחת כמה וכמה״. ראו הדף כיצד נפרדים בדפים המיוחדים.

[28] יש מי שמבקש להזכיר לאליעזר את מוצאו במטרה לחשוף את כוונותיו הנסתרות בשליחות לבית נחור: ״ויאמר אליו העבד – זהו שאומר הכתוב: כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב. כנען זה אליעזר, בידו מאזני מרמה, שהיה יושב ומשקיל את בתו ראויה היא או אינה ראויה. לעשוק אהב, לעשוק אהובו של עולם זה יצחק, אמר: אולי לא תאבה ואתן לו את בתי. אמר לו: אתה ארור ובני ברוך ואין ארור מתדבק בברוך״ (בראשית רבה נט ט). ורש״י בבראשית כד לט: ״אולי לא תלך האשה - אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו״. אבל אברהם נותן בו אמון ושולח אותו לארם נהריים ובני משפחתו של אברהם שם רואים בו הדרת פנים וחושבים שהוא אברהם בן משפחתם ומברכים אותו בשם ה׳ (שזהו אולי ״ברוך ה׳ ״ הראשון או השני בתנ״ך שוודאי קדם לברכת ה׳ עמכם של בעז. מצאו את ״ברוך ה׳ ״ שאולי קדם לזה). ועל שיחתו של אליעזר כבר אמרו חכמים ״יפה שיחתם של עבדי אבות מתורתם של בנים״ (בראשית רבה ס ח) שזה הבסיס לאמרה: מעשה אבות סימן לבנים. מישהו לא מוכן לקבל את אליעזר ומנסה לחשוף את צפונותיו. למה? עם מי הוא בא כאן בחשבון (בתקופתו)?

[29] מדובר בעוף פלאי/אגדי שחי לעולם משום שלא חטא בחטא עץ הדעת טוב ורע: ״מלחם העוף מפני מה? מפני שכשאכלה חוה מן העץ ואח״כ הטעימו שניהם לכל הבריות, כיון שנתנו למלחם העוף לא רצה לאכול. אמר הקב״ה: אני מעמידו לעולם להיות דוגמא לדורות ... ופרין ורבין ככל הבריות וכשמגיעין לאלף שנה הם מתמעטים עד שנעשים כאפרוח ומתחדשים כנשר ואינם מתים לעולם״. ראו גם העוף אַוְרְשִׁינָה שנח דאג לו בתיבה, בדברינו סיפורי התיבה בפרשת נח.

[30] ובמקורות אחרים כמו מסכת כלה רבתי פרק ג: ״שבעה נכנסו בחייהם לגן עדן וכו׳ ״ ובמסכת דרך ארץ פרק א הלכה יח: ״שבעה ובכולם נכלל אליעזר. כניסה לגן עדן בחיים כמוה כאי מיתה. משה והאבות והאמהות ודוד ושלמה – אינם ברשימה. במה זכה

מסכת בבא בתרא דף נח עמוד א

ר׳ בנאה היה מציין מערות,[31] כאשר הגיע למערה של אברהם,[32] מצא את אליעזר עבד אברהם עומד לפני הפתח (השער). אמר לו:[33] מה עושה אברהם? אמר לו: שוכב בחיקה של שרה והיא מעיינת בראשו. אמר לו: לך אמור לו: בנאה עומד על הפתח. אמר לו: שייכנס.[34] שהרי ידוע שאין יצר בעולם הזה.[35] נכנס, עיין ויצא.[36]

ראו המשך הסיפור שם מה אירע כאשר ר׳ בנאה רצה גם להיכנס למערת אדם הראשון: יצאה בת קול ואמרה: נסתכלת בדמות דיוקני (הוא אברהם), בדיוקני עצמה (של אדם הראשון) אל תסתכל (לפי שאדם הראשון נברא בצלם אלהים). ואם באת למדוד את המערה, אז הא לך מדתה: ״כמדת החיצונה כך מדת הפנימית״. ראו תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן קכז שמציינים שכל הסיפור הזה, ר׳ בנאה ״בחלום ראה אותו ולא במראית העין״. אולי גם דוגמת סיפורי רבה בר בר חנא על מתי מדבר ואחרים (בבא בתרא עג ע״ב). אבל במדרש אין זה חשוב אם ומתי וכיצד בדיוק התרחשו הדברים. די לנו באגדה וברעיון המובע בה. נראה שאין סיום טוב יותר לדף בפרשת חיי שרה הפותחת בקניית מערת המכפלה ולדף העוסק בדמותו של אליעזר עבד אברהם, מאשר סיפור זה. אליעזר ״זקן ביתו המושל בכל אשר לו״ עומד בפתח המערה ומשרת את אברהם אבינו גם בעולם האמת, גם במערת המכפלה ששרה הייתה הראשונה להיקבר בה. אליעזר המשרת הנאמן שומר על אברהם ושרה שעברו חתחתים רבים בעולם הזה וכעת נחים זה בחיק זו בעולם האמת.

שבת שלום
מחלקי המים

אליעזר? ראו ילקוט שמעוני תורה פרשת חיי שרה [המתחיל ברמז קב] הסיפור הקשה בדבר חוסר הבתולים של רבקה שאירע בשל תלאות הדרך והמפגש הפתאומי עם יצחק והחשד של יצחק שנפל על אליעזר בגין זה. אליעזר מצליח לנקות עצמו והקב״ה מורה למלאכים להכניסו היישר לגן עדן. ראו סיפור זה גם בפירוש הדר זקנים בראשית פרק כד פסוק סג. ושם מסתיים הסיפור במאמר רבי יוסי בגמרא שבת קיח ע״ב: ״יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו״.

[31] מערות קבורה, על מנת להרחיק מהטומאה. ראו מסכת שקלים פרק א משנה א: ״באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים, בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים ועושין כל צרכי הרבים ומציינין את הקברות ויוצאין אף על הכלאים״. ראו עוד בגמרא בבא מציעא פה ע״ב שגם ריש לקיש עסק במלאכה חשובה זו וכשהגיע למערת הקבורה של רבי חייא נתעלמה ממנו והדבר גרם לו למפח נפש, כאילו אינו ראוי לדעת את מקום קברו של ר׳ חייא. תרגום הגמרא להלן לעברית נעשה בעזרת פירוש שטיינזלץ, אבל השגיאות אם ישנן, כולן שלנו.

[32] מעניין מאד שאין הגמרא נוקטת כאן בשם מערכת המכפלה, אלא ״המערה של אברהם״. ומעניין שצריך היה לסמן אותה!! האם ייתכן שבשלב מסוים אבדה המסורת באשר למיקום מערת המכפלה?

[33] ר׳ בנאה לאליעזר.

[34] אברהם אומר לאליעזר שיכניס את ר׳ בנאה.

[35] אין יצר הרע וחשש לחטא בעולם הזה בו שרוי אברהם, היינו עולם האמת, לא העולם הזה שלנו. ואולי לכן אין גם עניין של צניעות ועינא בישא מהמצב האינטימי בו שרויים אברהם ושרה.

[36] שכל מטרתו של ר׳ בנאה הייתה למדוד את הגודל הפנימי של המערה על מנת לציין בחוץ את גודלה מדין ״טומאה בוקעת ועולה״.